

MATEUSZ MUCHACKI
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Kraków

EGZYSTENCJA WSPÓŁCZESNEGO DZIECKA. ASPEKTY PEDAGOGICZNY I SPOŁECZNY PROBLEMU

1. WSTĘP

Współcześni ludzie żyją w epoce Internetu oraz telefonów komórkowych, w epoce rozwoju nauki i techniki, a równocześnie w czasie nietolerancji i wojen, bezrobocia oraz ubóstwa, czasu życia człowieka w niewoli mass mediów, w czasoprzestrzeni, której atrybutami są agresja i przemoc, czyli zło codzienne¹. W takiej czasoprzestrzeni żyją dzisiaj europejskie, a więc i polskie, dzieci. Ogólnopolski Zjazd Pedagogów Społecznych obradujący w ostatnim kwartale 2013 roku zaprezentował tragiczny (apokaliptyczny) obraz egzystencji współczesnego polskiego dziecka. Jednak należy przyjąć tezę, że sytuacja egzystencjalna współczesnych dzieci jest, tak samo, jak była zawsze, wypadkową rozmaitych czynników, a przede wszystkim wyznaczają ją: zarówno poziom ogólnej kultury danej rodziny, jak i jej światopogląd; wiedza rodziców na temat wychowania dzieci, a także warunki ekonomiczne danej rodziny, relacje emocjonalne w kręgu rodzinnym dziecka, a także – z pewnością – poziom ogólnej kultury i edukacji lokalnej społeczności oraz stosunek tej społeczności do obowiązującego prawa, itp. Mass media prezentują dość często obrazy życia dzieci w rodzinach „chorych”, w rodzinach patologicznych i, niestety, te obrazy ukazują często tragizm egzystencji współczesnego dziecka w jego własnej – patologicznej moralnie – rodzinie. Podstawą tej patologii moralnej jest, jak zauważyli K. Jasińska i S. Ruciński, „brak wiedzy dotyczącej istnienia podmiotowego jako wartości”². Zgodnie z poglądami obojga autorów, można i należy przyjąć fakt, że rodzina, która nie ma świadomości własnej wartości oraz nie

¹ Fraza: «w niewoli mass mediów» oraz metafora: «agresja i przemoc», czyli... «zło codzienne», są tytułami dwóch podrozdziałów ostatniego rozdziału książki: K. Bąk, A. Dyląg, D. Glanda i inni, *Człowiek i psychologia*, Wydawnictwo „Park”, Bielsko-Biała 2004, s. 449 [W *niewoli mass mediów*] oraz s. 463 [Agresja i przemoc – zło codzienne].

² K. Jasińska, S. Ruciński, *Istota i formy patologii moralnej oraz jej społeczne uwarunkowania*, w: *Wartości. Społeczeństwo. Wychowanie. Studia z pedagogiki społecznej*, red. F. Adamski [Seria: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 960: Prace Pedagogiczne, z. 21], Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995, s. 24.

zna owej wartości, nie może czuć oparcia w sobie. Stąd rodzą się rozmaite patologie moralne w życiu takiej właśnie rodziny.

2. PRAWNE ASPEKTY OCHRONY DZIECKA

W listopadzie 1989 roku uchwalona została przez Zgromadzenie Ogólne NZ – *Konwencja o Prawach Dziecka*³. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej – L. Wałęsa i Minister Spraw Zagranicznych RP – K. Skubiszewski podpisali tekst *Konwencji* 30 kwietnia 1991 roku, a Rzeczpospolita ratyfikowała *Konwencję* 7 czerwca 1991 roku. *Konwencja* (jako akt prawny) może być interpretowana jako konstytucja praw dziecka. Wyjątkowo ważne są postanowienia artykułów *Konwencji* dotyczące ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej i psychicznej, a także – krzywdy, zaniedbania, złego traktowania i wyzysku, w tym wykorzystywania w celach seksualnych (art. 19 ust. 1) oraz dotyczące praw dziecka do poziomu życia odpowiadającego jego wszechstronnemu rozwojowi – fizycznemu, psychicznemu, duchowemu, moralnemu i społecznemu (art. 27 ust. 1). Wspomniana i cytowana *Konwencja o Prawach Dziecka z 1989 roku* (art. 24 ust. 1) zakłada, że każde dziecko ma prawo do jak najwyższego poziomu zdrowia i do udogodnień w zakresie leczenia chorób oraz rehabilitacji zdrowotnej. *Konwencja* wskazuje, jakie działania państwo powinno podejmować dla realizacji tego prawa. Niestety, to prawo także nie było (i zapewne nadal nie jest) przestrzegane. M. Messing, holenderski antropolog i filozof, stwierdził, że w 2006 r. na świecie zmarło z powodu chorób i nie podejmowania ich leczenia – 11 milionów dzieci⁴.

Gwarancje bezpieczeństwa dla dzieci zostały zawarte także w *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*. Dotyczą one pełnienia przez rodziców ich władzy rodzicielskiej obejmującej obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do jego wychowywania. Zgodnie więc z wytycznymi *Kodeksu*, władza rodzicielska „powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka” (art. 95 § 3), a rodzice „obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka” (art. 96 § 1). Dlatego wyznacznikiem pełnienia władzy rodzicielskiej jest dobro dziecka. Narażenie dobra dziecka, a tym samym jego bezpieczeństwa, niesie za sobą konsekwencje prawne – wydawane przez zarządzenia sądów. Owe konsekwencje są określone przez odpowiednie artykuły *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* postanawiające, że sąd może: „podać wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora sądowego” (art. 109 § 2 ust. 3), a w skrajnych wypadkach „pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej” (art. 111 § 1).

³ ONZ, *Konwencja o Prawach Dziecka z 20 listopada 1989 r.* (Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526 ze zm.). Por. także: A. Kwak, A. Mościskier, *Rzeczywistość praw dziecka w rodzinie*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002, s. 45 i 46; D. K. Marzec, *Opieka nad dzieckiem w dobie przemian społecznych*, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2004, s. 57-59.

⁴ Por. M. Messing, *WWW: Czy się przebudzimy?*, tłum. R. Zimny, Wydawnictwo KOS, Katowice 2009, s. 71.

Kolejnym dokumentem prawnym, który podejmuje zagadnienie prawnej ochrony dziecka jest *Kodeks karny*, którego tekst dotyczy także przestępstw przeciwko rodzinie i dziecku. Przykładem tego jest art. 207 tego *Kodeksu*, będący w polskim prawie karnym podstawowym przepisem chroniącym dziecko przed złym traktowaniem, zwłaszcza w jego rodzinie. Artykuł ten postanawia: „[§ 1] Kto znęca się fizycznie lub psychicznie [...] nad małoletnim [...] – podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. [§ 2] Jeżeli czyn określony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. [§ 3] Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub § 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12”.

Należy zapewne wyjaśnić, że wstępny zwrot z art. 207 k.k.: „Kto znęca się fizycznie lub psychicznie...”, a także samo pojęcie „znęcanie się” prezentują istotę przestępstwa (zachowania przestępczego), które polega na zadawaniu przez sprawcę – przez czas dłuższy albo wielokrotnie – dotkliwych cierpień (fizycznych i/lub moralnych) osobie pokrzywdzonego, z przekroczeniem przez owego sprawcę racjonalności swojego postępowania. Niemniej, uznanie znęcania za przestępstwo lub zachowanie przestępcze w aspekcie prawnym wymaga spowodowania u ofiary poważnego cierpienia moralnego. Osobom małoletnim – jak pisze V. Konarska-Wrzošek – „udzielana jest ochrona na podstawie tego przepisu w każdej sytuacji, tzn. zarówno w układzie rodzinnym jako osobie najbliższej, jak i we wszystkich możliwych układach pozarodzinnych bez jakichkolwiek ograniczeń. Wynika to stąd, że w przypadku dzieci ustawa nie wymaga istnienia między sprawcą i ofiarą specyficznej relacji jaką jest stosunek bliskości typu rodzinnego [...], czy stosunek zależności”⁵.

Maltretowanie i molestowanie kilkulatków, zarówno fizyczne, jak również psychiczne, jest dzisiaj problemem społecznym. Dlatego ważna jest znajomość wykładni prawnej, która ma gwarantować bezpieczeństwo egzystencji dziecka (osoby nieletniej) w jego biologicznej lub zastępczej rodzinie.

3. NIEKTÓRE PROBLEMY SPOŁECZNE WYSTĘPUJĄCE WE WSPÓŁCZESNYCH RODZINACH

Zagrożenie socjalne powoduje stan napięcia, rozchwianie wartości moralnych, dezintegrację, a często narusza prawo i prowadzi do patologii w wielu współczesnych rodzinach. Podstawowymi przyczynami dysfunkcyjności i patologii rodziny są takie zjawiska, jak: przemoc i agresja, cyberprzemoc, bieda i żebractwo, alkoholizm, bezrobocie, ubóstwo, nieporadność życiowa rodziców, rozwody i wiele innych.

⁵ V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona dziecka w polskim prawie karnym*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 1999, s. 53.

a) Przemoc i agresja

Zazwyczaj mówi się o czterech postaciach przemocy wobec dziecka: fizycznej, psychicznej, seksualnej i zaniedbywaniu. Jednakże wyodrębniono też inne i mniej charakterystyczne formy, jak: przemoc pośrednia, syndrom Munchausena *per procura*, przemoc ekonomiczna, nadopiekuńczość, nadmierna kontrola i inne⁶.

W ostatnich latach, w publikacjach naukowych i popularno-naukowych, można było przeczytać, że „przeprowadzone badania u nas i za granicą potwierdzają, że w rodzinach dochodzi do maltretowania dziecka. W sytuacjach permanentnych konfliktów pomiędzy rodzicami, nadużywania przez nich alkoholu, stosowania kar fizycznych, dzieci mają poczucie zagrożenia, przeżywają lęki związane z rozpadem rodziny oraz uczucie wstydu przed rówieśnikami (w przypadku sińców i okaleczeń)⁷. Zwraca się również uwagę na inne, poza rodziną, miejsca maltretowania dziecka. „Drugim miejscem maltretowania dziecka jest szkoła. Badania wykazały, że dzieci czują się w szkole źle. Lęki budzi nauczyciel, który, zdaniem dzieci, jest bardzo nerwowy, niesprawiedliwy i często krzyczy, używając wyzwisk i obelg wobec uczniów⁸. Dane Komendy Głównej Policji (z 2010 roku) wykazały, że sytuacja egzystencjalna dziecka nie uległa zasadniczej zmianie w porównaniu z danymi sprzed pięciu lat. Liczba dzieci w wieku do lat 13 – ofiar przemocy domowej (rodzinnej) wynosiła w 2005 roku – 37227 osób⁹ oraz – w latach 2006-2010 – rocznie, średnio, ponad 30000 osób¹⁰. Według wypełnionych formularzy Niebieskiej Karty, w roku 2012 liczba ofiar małoletnich wynosiła 19172, w roku 2013 – 19254 ofiar, natomiast w 2014 roku wzrosła do 21055¹¹. Należy jednakże przyjąć, że liczba dzieci-ofiar przemocy w rodzinie była w rzeczywistości znacznie wyższa¹².

Dziecko jest osobą bezradną i bezbronną wobec otaczającej go przemocy i agresji – świadomie adresowanej do dzieci przez dorosłych, a istniejącej w mass mediach, zwłaszcza w TV i w grach multimedialnych dla dzieci, ale jest i osobą bezradną wobec przemocy ze strony rodziców, rodzeństwa oraz ze strony rówieśników, nauczycieli, swoich sąsiadów czy wobec przemocy pedofilów. Dziecko doświadczające przemocy, zwłaszcza od najbliższych mu osób, z braku innego doświadczenia, nie potrafi wyrazić swojego cierpienia, nie umie i nie może się bronić.

⁶ Por. E. Jarosz, A. Nowak, *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, Opracowanie Biura Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2012, s. 20.

⁷ J. Papiież: *Maltretowanie dziecka – analityczny opis zjawiska*, w: *Demokracja a wychowanie. Materiały przedjazdowe. [II Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny]*, red. J. Górniewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, s. 143.

⁸ Tamże.

⁹ Por. Dane liczbowe z niepublikowanego raportu KGP w Warszawie.

¹⁰ W 2010 r. dzieci i nieletni (osoby do 15 lat) stanowili 16,0% ogółu ofiar przemocy w rodzinie – por. dane z raportu ZMS za 2010 r.

¹¹ Por. Statystyki policji, <<http://www://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzynie/50863,Przemoc-w-rodzynie.html>>, (data dostępu: 28.12.2015).

¹² Por. tamże.

Dodać należy, że beznadziejną sytuację dziecka wzmacnia często brak społecznego zainteresowania i reakcji osób będących świadkami przemocy.

Dzisiejsza Europa, a w niej Polska, przeżywa głęboki kryzys wartości. Prawda, piękno i dobro zostały wyparte przez agresję i przemoc¹³. Bardzo niebezpiecznym elementem życia społecznego są dzisiaj coraz częściej nagłaśniane przez media przypadki zachowań agresywnych młodzieży. Emocjonalna wrogość i przemoc, prymitywizm moralny występują zarówno w szkole jak i poza nią. Europa XXI wieku wychowuje młodzież, która terroryzuje bezbronne dzieci, terroryzuje dorosłych, terroryzuje boiska sportowe i środki masowej komunikacji.

W 1981 roku w Polsce powstał Komitet Ochrony Praw Dziecka. Była to pierwsza tego typu organizacja społeczna w Europie Wschodniej. W kręgu państw socjalistycznych była to inicjatywa unikalna. Komitet broni praw indywidualnych i zbiorowych dziecka, podejmuje inicjatywy na rzecz doskonalenia systemu ochrony praw dziecka oraz dba o prawidłowe stosowanie wobec dziecka wykładni prawa. Głównym celem jego działalności jest ochrona dziecka jako istoty nieświadomej jej praw. W Polsce od 2001 roku została także powołana instytucja Rzecznika Praw Dziecka¹⁴.

Dobro dzieci oraz ich bezpieczeństwo nabierają w dzisiejszych czasach szczególnej wagi, gdyż dziecko bez względu na wiek i płeć ma prawo do szczęśliwego i bezpiecznego dzieciństwa, przeżywanego w atmosferze akceptacji i poszanowania jego praw. Dlatego też podejmowane są w kraju różnorodne akcje typu „Dzieciństwo bez przemocy”, „Wychowywać bez bicia” czy „Otwarte drzwi do szpitali dziecięcych”¹⁵.

b) Cyberprzemoc

Nowym, a szczególnie niepokojącym dzisiaj fenomenem jest cyberprzemoc. Otóż, media i mass media – zarówno dawne, jak i współczesne – bywają często wykorzystywane w nieodpowiedni, niekiedy nawet nieświadomy sposób. Możliwość posługiwania się fałszywą tożsamością w sieci internetowej (podanie fał-

¹³ Por. *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, red. M. Binczycka-Anholcer, Wydawnictwo PTHP, Warszawa-Poznań 2001; *Przemoc i agresja jako zjawiska społeczne*, red. M. Binczycka-Anholcer, Wydawnictwo PTHP, Warszawa 2003; *Przemoc i agresja jako problem zdrowia publicznego*, red. M. Binczycka-Anholcer, Wydawnictwo PTHP, Warszawa 2005; J. Maćkiewicz, *Przemoc wobec dziecka w rodzinie – rozmiary zjawiska i społeczne postrzeganie*, Rocznik Pedagogiczny 2007, s. 135-146; *Agresja w szkole: Diagnoza i profilaktyka*, red. M. Libiszowa-Żółtowska, K. Ostrowska, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008; *Przemoc i agresja w szkole: Od rozpoznania przyczyn do sposobów przeciwdziałania*, red. P. Łuczeczko, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2009; J. Maćkiewicz, *Przemoc w wychowaniu rodzinnym*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2009; L. Kopciewicz, *Nauczycielskie poniżanie: Szkolna przemoc wobec dziewcząt*, Wydawnictwo Difin Warszawa 2011.

¹⁴ Por. E. Czyż, *Prawa dziecka*, wyd. 2. zm., Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2002, s. 21.

¹⁵ Por. M. Kątna, *Komitet Ochrony Praw Dziecka – wczoraj, dzisiaj, jutro*, w: *Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość*, red. J. Bińczycka, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1999, s. 195-201.

szywych danych: imienia, płci, wieku, wykształcenia, itp.) sprzyja nadużyciom, także i nadużyciom o charakterze przestępczym. Warto zapewne przypomnieć samobójstwo trzynastoletniej M. Meier, którego przyczyną była zastosowana wobec dziewczynki cyberprzemoc¹⁶. Poważnymi zagrożeniami dla dzieci są też pedofilia internetowa oraz pornografia dziecięca w Internecie. Jak więc widać, media dające dziś zarówno dzieciom, jak i młodzieży oraz dorosłym, wiele możliwości w zakresie zdobywania wartościowej wiedzy lub atrakcyjnego sposobu spędzania wolnego czasu, bywają również niebezpieczne¹⁷.

c) Bezdomność, żebractwo

Patologizacja rozmaitych dziedzin życia społecznego, będąca wynikiem transformacji ustroju (w 1989 r.), w połączeniu z zachodzącymi zmianami ekonomicznymi i społecznymi, odciska swoje wyraźne piętno zarówno na życiu rodziny, jak i na egzystencji dziecka. Dzisiaj do groźnych patologii, powstałych w Polsce po 1989 roku, należy zaliczyć: bezdomność, żebractwo, a także i kradzieże, które rodzą konflikty z prawem (także i w kręgu najmłodszych obywateli). Istnieje wyjątkowo wysoki odsetek bezdomnych osób bezrobotnych, którym państwo nie jest w stanie zapewnić godnych warunków ani pracy, ani płacy. Warunki egzystencjalne rodzin są niekiedy wręcz tragiczne. Pojawiły się także problemy rodzin dysfunkcyjnych, dzieci zagrożonych demoralizacją, a także zjawiska niedostosowania i sieroctwa społecznego oraz inne zagrożenia związane z niedostateczną opieką nad dziećmi oraz nad młodzieżą.

d) Alkoholizm

Dziecko jest również osobą bezradną wobec alkoholizmu lub pijaństwa swoich rodziców, swoich starszych pełnoletnich/niepełnoletnich braci i siostr, swoich bliższych i dalszych krewnych i swoich sąsiadów. „Z raportu przygotowanego przez OECD na temat zdrowia mieszkańców Europy («Zdrowie w pigułce: Europa 2012») wynika, że średnia spożycia alkoholu na jednego mieszkańca dla 27 państw Unii Europejskiej jest na poziomie 10,7 l (w Polsce wynosiło w 2012 roku 10,1 l)¹⁸. Spożycie alkoholu w 2012 roku wynosiło między innymi: „15,3 l – w Luksemburgu, 13,2 l – na Łotwie, 12,7 l – w Rumunii oraz 12,6 l – na Litwie. Spożycie alkoholu w Czechach było na poziomie 15,0 l – w 2009 roku, zaś w Estonii było na poziomie

¹⁶ Por. P. Levinson, *Nowe nowe media*, tłum. M. Zawadzka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 177-178.

¹⁷ Por. J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2011, s. 26; M. Muchacki, *Cywilizacja informatyczna i Internet. Konteksty współczesnego konsumenta TI*, OW Impuls, Kraków 2014, s. 111-124.

¹⁸ *Ranking spożycia alkoholu. Polska zaskakuje*, <<http://www.biznes.onet.pl/ranking-spozycia-alkoholu-polska-zaskakuje>>, (data dostępu: 28.12. 2015).

12,5 l – w 2010 roku”¹⁹. *Encyklopedia Britannica* podała informację, że we Francji 9,4% dorosłych jest uzależnionych od alkoholu (ma wadliwy wzorzec zachowania, powodujący ewidentne szkody fizyczne, psychiczne i społeczne) lub nadużywa alkoholu (ma utrwalony nawyk wadliwego zachowania, który nie spełnia jeszcze kryteriów uzależnienia). To znaczy, że ponad 4 miliony Francuzek oraz Francuzów należałoby określić mianem alkoholików lub pijaków²⁰. Na przykład, w Szwecji – 3,5% dorosłych jest uzależnionych od alkoholu lub nadużywa alkoholu (czyli jest to 231 tysięcy Szwedek i Szwedów)²¹. Brytyjski Office of National Statistics poinformował, że w 2000 roku około 7 % dorosłych było uzależnionych od alkoholu lub nadużywało alkoholu. Te „około 7% ogółu dorosłego społeczeństwa” to ponad 3 miliony mieszkańców Wielkiej Brytanii.

W 1999 roku zostały zakończone badania nad zagadnieniem *Alcohol Consumption and Alcohol Problems among Women in European Countries* prowadzone w dziewięciu krajach europejskich (Finlandia, Francja, Holandia, Niemcy, Republika Czeska, Szwajcaria, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy), w których alkoholizm oraz pijaństwo wśród kobiet stały się pod koniec ubiegłego wieku poważnym problemem społecznym. Co więcej, niepokoi fakt, że w kręgu kobiet-alkoholiczek i kobiet-pijaczek były matki małych dzieci. H. Zocker opublikował artykuł na temat alkoholizmu oraz pijaństwa w Niemczech na łamach tygodnika „Der Spiegel” (z 5 maja 2003 r.), w którym, powołując się na M. Caspers-Merk, sekretarza stanu do spraw zdrowia, i K. Manna, dyrektora kliniki uzależnień w Mannheim, poinformował, że liczba uzależnionych od alkoholu (alkoholików) wynosiła w 2002 r. – 1,2 miliona (lub nawet 1,6 miliona) osób, co stanowiło około 2,5% ogółu dorosłego społeczeństwa, a liczba nadużywających alkohol (pijaków) wyniosła w tymże roku około 2,7 miliona osób, to jest około 4,2% ogółu dorosłego społeczeństwa. Niemieccy eksperci do spraw zdrowia szacują koszty choroby alkoholowej i jej następstw na około 20 miliardów euro rocznie.

Jako podsumowanie powyższych rozważań dotyczących egzystencji dzieci w rodzinie z problemem alkoholowym lub w rodzinie porażonej pijaństwem dorosłych, przytoczone zostaną dwie wypowiedzi dzieci: „Nigdy nie zapraszam koleżanek do swojego domu. Nie chcę, żeby zobaczyły pijanego ojca, który mógłby [...] obrzucić wyzwiskami mnie i moje koleżanki”²² [dziewczynka, 10 lat]. „Mama często idzie [...] po ojca, ale ‘ginie’ i razem piją wódkę. Wracają bardzo późno pijani”²³ [brak informacji o autorce/autorze wypowiedzi].

W kontekście powyższego niepokoją, by nie napisać – brzmiały złowroźnie – słowa informacji, które zostały zawarte w opracowaniu E. Jastrun: „Obecnie

¹⁹ Tamże

²⁰ Por. *Encyklopedia Britannica*, t. I, Wydawnictwo Encyclopedie dia Britannica, Chicago 1997, s. 333.

²¹ Por. tamże.

²² J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie: Kontekst pedagogiczny*, Trans Humana, Białystok 2004, s. 115.

²³ Tamże, s. 116.

[w 2005 roku – M.M.] aż 16,0% dorosłych Polaków trzeba zaliczyć do grupy pijących ryzykownie. Największy wzrost w tym zakresie odnotowano wśród kobiet młodych, w grupach wiekowych 18 lat – 29 lat. Co dziesiąta kobieta (10,2% ogółu kobiet) w tym przedziale wieku pije alkohol w sposób destrukcyjny dla zdrowia²⁴. Autorka *Wzorców konsumpcji alkoholu w Polsce* pisze: „W ciągu ostatnich trzech lat liczba takich młodych kobiet zwiększyła się aż o 73,0%”²⁵.

Z kolei, w innym fragmencie opracowania twierdzi: „Najmniej abstynentów jest wśród najmłodszych badanych w wieku 18-29 lat. Zanotowano tu spadek z 6,4% w 2002 r. do 3,1% w 2005 r.”²⁶. E. Jastrun zbadła to, że aż „17,0% kobiet, które kiedykolwiek były w ciąży, przyznało, że spożywało w tym czasie alkohol. Najczęściej piły w czasie ciąży kobiety najmłodszego pokolenia (33,0% wszystkich kobiet w grupach wiekowych 18-29 lat, które kiedykolwiek były w ciąży) oraz te, które obecnie piją ponad 6,0 litrów czystego alkoholu – rocznie. Aż 16,0% kobiet w ciąży piło alkohol przynajmniej raz w miesiącu. Najczęściej było to piwo lub wino, najrzadziej – wódka”²⁷. Toteż nie może dziwić, że B. Matyjas z niepokojem stwierdziła: „Do zagrożeń dziecka – jego dzieciństwa, wpływających na dysfunkcjonalność rodzin należy zaliczyć zjawiska destrukcyjne, głównie alkoholizm. Ponad 10,0% ogółu dzieci w wieku szkolnym żyje w rodzinach alkoholowych. Problem alkoholowy w rodzinie prowadzi do niedostatku finansowego, zaburzeń w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej, co może być szczególnie groźne dla rozwoju dzieci”²⁸. Niepokojące są statystyki dotyczące ogólnej liczby podejrzanym sprawców przemocy w rodzinie będących pod wpływem alkoholu. Według danych Policji, zjawisko to ma tendencję wzrostową. W roku 2012 wynosiło 31387 takich przypadków, w roku 2013 – 37650 a w roku 2014 – 50073²⁹.

e) Rozwody

Innym, wysoce stresującym dzieci środowiskiem egzystencji są rodziny osób rozwiedzionych³⁰. Niewielu dorosłych jest świadomych, ile dzieci w Polsce oraz w Europie przeżywa tragedię życiową z powodu rozwodu rodziców, Wiele mał-

²⁴ E. Jastrun, *Wzorce konsumpcji alkoholu w Polsce*, <http://www.swiatproblemow.pl/2006_4_1.htm>, (data dostępu: 1. 12. 2013).

²⁵ Tamże, s. 1.

²⁶ Tamże, s. 2.

²⁷ Tamże, s. 4.

²⁸ B. Matyjas, *Dzieciństwo we współczesnej rodzinie polskiej – czy jest zagrożone?*, w: *V Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny – Materiały konferencyjne, Teraźniejszość jako źródło wyzwań edukacyjnych*, t. 3, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2004, s. 406, 407.

²⁹ Por. Statystyki policji, <<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzynie/50863,Przemoc-w-rodzynie.html>>, (data dostępu: 28.12.2015).

³⁰ Por. *Dziecko w sytuacji rozwodu rodziców*, red. B. Kaczyńska, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2008; H. Cudak, *Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci w rodzinach rozwiedzionych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010; A. Czerederecka, *Rozwód a rywalizacja o opiekę nad dziećmi*, LEXISNEXIS, Warszawa 2010.

żeństw rozwiązuje swe związki na skutek swojej nieodpowiedzialności. Oto niektóre wypowiedzi dzieci na temat rozwodów: „Rodzina [...]. Nie wiem zbyt dużo na ten temat, ponieważ moi rodzice się rozwodzą. [...] Teraz w domu jest piekło”³¹ [chłopiec, 12 lat]. „Rodzina [...]. Albo brakuje matki albo ojca, albo człowiek jest sam jak palec. Wtedy rodzinę zastępują mu dzieci takie jak ono. Samotne”³² [dziewczynka, 12 lat]. „Coraz częściej dzieci nie mają jednego z rodziców lub obojga”³³ [chłopiec, 12 lat].

Owo rodzinne „piekło” i tragicznie „samotne” dzieci są częstokroć inspirowane przez bezmyślność osób dorosłych, które nie wiedzą, czym jest małżeństwo. Inna dziewczynka (12-latką z Tarnowa) pisze zapewne o swojej własnej rodzinie: „Jeśli ma się rodzinę niezgodną...”³⁴, zaś jej rówieśnik z Krakowa stwierdza, że „rodzina to miłość, radość (przynajmniej w większości rodzin)”³⁵, dając jednoznacznie do zrozumienia, że w mniejszości rodzin – rodzina to nienawiść, smutek. A ile dziś wynosi ta mniejszość? Jeżeli, „zdaniem większości 8-letnich dzieci rodzina jest miejscem, w którym czujemy się dobrze (71,9% ogółu wypowiedzi dzieci) i bezpiecznie (71,0% ogółu wypowiedzi dzieci)”³⁶, to należałoby równocześnie, na podstawie arytmetycznego wyliczenia stwierdzić, że zdaniem mniejszości 8-letnich dzieci rodzina jest miejscem, w którym dzieci czują się źle (28,1% ogółu dzieci) i zagrożone (29,0% ogółu dzieci). Powyższe dane pokazują, że co trzecie lub co czwarte dziecko w swojej rodzinie czuje się źle i zagrożone, doświadcza zbyt mało miłości, zbyt mało przyjaźni, serdeczności, zbyt mało dobra.

f) Bezrobocie

Dziecko jest także osobą bezradną oraz bezbronną wobec dramatu bezrobocia, biedy i niedożywienia w jego rodzinie. Wiele dzieci w Europie (i zwłaszcza poza Europą – w Afryce, w Ameryce Południowej oraz w Azji) przeżywa tragedię życiową z powodu bezrobocia jednego lub dwojga rodziców, którzy jakże często nie ze swojej winy zostali pozbawieni pracy i źródła jakiegokolwiek dochodu. Obserwacje oraz liczne badania psychologiczne, socjologiczne i pedagogiczne ukazują bezrobocie jako czynnik generujący napięcia i stres w rodzinie, osłabienie więzi, konieczność rezygnacji z planów i marzeń życiowych, prowadzący do obniżenia osiągnięć szkolnych dzieci. Wskazuje się na zagrożenia pojawienia się innych problemów, np. konieczności mieszkania w złych warunkach czy nawet bezdomności, szkód moralno-etycznych i innych³⁷.

³¹ R. Jedliński, *Językowy obraz świata wartości w wypowiedziach uczniów kończących szkołę*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 127.

³² Tamże, s. 113.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s.126.

³⁵ Tamże.

³⁶ B. Sufa, *Rodzina – wizja podręcznikowa a rzeczywistość*, w: *Edukacja humanistyczna, aksjologiczna i estetyczna w świetle programów i potrzeb oświatowych*, red. J. Kida, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, s. 86.

³⁷ Por. A. Kotlarska-Michalska, *Zadania rodziny w sytuacji bezrobocia*, w: *Polityka społeczna – rodzina – bezrobocie*, red. T. Borkowski, A. Marcinkowski, A. Cherow-Urbaniec, Księgarnia Akade-

Warto przyjrzeć się przy okazji liczbie zarejestrowanych bezrobotnych. Aktualnie, tj. w końcu września 2015 roku, w Polsce, w urzędach pracy wynosiła 1539,4 tys. osób (w tym 817,1 tys. kobiet) i była niższa od odnotowanej w końcu poprzedniego kwartału o 82,9 tys. Osób, tj. o 5,1%, oraz niższa o 282,6 tys. Osób, tj. o 15,5%, w porównaniu z analogicznym okresem poprzedniego roku³⁸.

4. KWESTIE EDUKACJI

W postulatach powszechnie słychać głosy o dostępie dzieci do edukacji. Także cel strategiczny nr 2 programu barcelońskiego zakłada powszechny dostęp europejskich dzieci do systemów edukacji. Zastanawiające jest, w jakim zakresie ten cel zostanie osiągnięty w najbliższych latach. Bieżąca polityka rządów państw europejskich nie tyle nie zapewnia wszystkim Europejczykom powszechnego dostępu do istniejących systemów edukacji oraz równości szans uzyskania wykształcenia/odpowiednich umiejętności zawodowych (zwłaszcza dzieciom z rodzin patologicznych, młodocianym więźniom oraz dzieciom z rodzin ubogich, dzieciom bezrobotnych), ile, niestety, nie uwzględnia w pełni powyższych problemów w treściach obrad parlamentarnych lub w refleksjach polityków regionalnych.

Pozytywnie należy ocenić fakt, iż w ramach realizacji założeń ustawy z dnia 10 czerwca 2010 roku o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 125, poz. 842) Rzecznik Praw Dziecka Marek Michałak na poziomie ogólnopolskim podjął działania na rzecz ochrony dzieci przed przemocą, które skupione zostały między innymi na podnoszeniu świadomości społecznej w zakresie przyczyn i skutków przemocy w rodzinie poprzez współorganizowanie kampanii społecznych (Minister Pracy i Polityki Społecznej, Rzecznik Praw Dziecka oraz organizacje pozarządowe, m.in. Komitet Ochrony Praw Dziecka, Krajowe Centrum Kompetencji, Fundacja KidProtect.pl, Fundacja „Dzieci Niczyje”, Fundacja ABC XXI – Cała Polska Czyta Dzieciom), m.in. „Kocham – nie biję”, „Bicie jest głupie”, „ Dzieciństwo bez przemocy”, „Mądre wychowanie”, „Mądrzy rodzice”, czy modernizowaniu strony internetowej dla osób pokrzywdzonych przestępstwem (Minister Sprawiedliwości). Także Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej na swojej stronie internetowej zamieściło zalecenia dla pracowników socjalnych w zakresie metod udzielania wsparcia ofiarom przemocy w rodzinie, a Ministerstwo Sprawiedliwości, wraz z Komendantem Głównym Policji oraz Krajową Radą Kuratorów, przygotowało procedury współpracy służby kuratorskiej oraz Policji w stosunku do osób – sprawców przemocy domowej. Akcje edukacyjne na rzecz dzieci ofiar przemocy w rodzinie podejmowane są ponadto przez samorządy wojewódzkie (np. edukowanie poprzez udział w kampaniach

micka, Kraków 1997, s. 91-98; J. Pilch, *Bezrobocie – nowa kwestia społeczna*, w: *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, red. I. Lepalczyk, T. Pilch, Wydawnictwo ŻAK, Warszawa 2005, s. 374-375; K. Kmiecik-Baran, *Bezrobocie czynnikiem marginalizacji i ubóstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2009.

³⁸ Por. GUS, *Bezrobocie rejestrowane I-III kwartał 2015 r.*, GUS, Warszawa 2015, s. 13.

społecznych, finansowanie programów telewizyjnych, organizowanie konferencji, szkoleń i warsztatów dla osób realizujących zadania ustawy i inne)³⁹.

Cieszą także efekty przeprowadzonych badań⁴⁰, które pokazują, że w społeczeństwie polskim sposób postępowania rodziców z dziećmi przestaje być traktowany jako wyłącznie ich prywatna sprawa. Aż 61% badanych aprobuje społeczną kontrolę nad patologicznymi rodzinami i sposobem traktowania w nich dzieci przez rodziców.

Wydaje się, że kryzys ekonomiczny i kryzys wartości powoduje również brak dostatecznego wspierania dzieci w szkole, brak otwarcia się niektórych nauczycieli na potrzeby dzieci, brak poświęcenia czasu dziecku/dzieciom, by wyjaśnić im po zajęciach niezrozumiałe zadanie z matematyki lub zadanie z języka niemieckiego, brak czasu na życzliwą rozmowę z dziećmi o ich problemach rodzinnych. Warto także postawić pytania: Czy europejskie uniwersytety i akademie naprawdę zapewniają możliwość edukacji zdolnym dzieciom z rodzin ubogich? Ile zdolnych i wybitnie zdolnych dzieci polskich z ubogich rodzin jest studentkami i studentami polskich uczelni?

5. PODSUMOWANIE

Nie może dziwić troska pedagogów, psychologów, a także neurologów oraz psychiatrów, zarówno o dzieci, które egzystują w rodzinach alkoholików, jak i także o dorosłe dzieci alkoholików, co potwierdzają publikacje naukowe zarówno z ostatniej dekady XX w.⁴¹, jak i z pierwszej dekady w. XXI. Nie mogą także dziwić głosy pedagogów podczas obrad Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogów Społecznych, który odbył się w ostatnim kwartale 2013 r. Przedmiotem stałej troski rodziców, nauczycieli i wychowawców powinno być bezpieczeństwo fizyczne i psychiczne dzieci, poszukiwanie skutecznych form rozwiązywania problemów, działań psychoedukacyjnych i profilaktycznych promujących właściwe wzorce postępowania wychowawczego. Oczywiście, powyższy obraz sytuacji egzysten-

³⁹ Por. *Tekst wystąpienia Rzecznika Praw Dziecka w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej* (2.03.2012 r.) w sprawie skutków obowiązywania ustawy z dnia 10 czerwca 2010 roku o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 125, poz. 842), w: E. Jarosz, A. Nowak, *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2012, s. 5.

⁴⁰ Niniejsza informacja oparta została o zróżnicowane w charakterze metodologicznym badania (przeprowadzone przez Zespół Badawczy powołany przez Rzecznika Praw Dziecka, którym kierowała prof. dr hab. Ewa Jarosz). Informacja niniejsza obejmuje dane uzyskane od podmiotów centralnych (właściwych ministrów oraz Prokuratora Generalnego), podmiotów szczebla wojewódzkiego (województw i marszałków), jednostek samorządu terytorialnego (losowo wybranych powiatów i gmin), jak również zlecone przez Rzecznika Praw Dziecka badania pracowni TNS OBOP.

⁴¹ Por. L. Cierpiałkowska, *Alkoholizm: Przyczyny – leczenie – profilaktyka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2000; W. Skrzypczyk, *Dzieci alkoholików: zdarzenia traumatyczne*, Profilaktyczno-Rozwojowy Ośrodek Dzieci i Młodzieży, Łódź 2000.

cialnej polskiego dziecka w Polsce jest i niepełny. Istnieją również, na szczęście, dzieci szczęśliwe. Są to dzieci z rodzin, w których panują miłość oraz szacunek dla wszystkich osób – zarówno członków rodziny, jak i członków tej społeczności, w której dzieci są wychowywane. Są to dzieci utalentowane i zdolne, często realizujące swoje marzenia, wyróżniane na szkolnych i pozaszkolnych konkursach, olimpiadach itp. Są to dzieci, które mogą wraz z rodzicami odwiedzić galerię, muzeum, ogród botaniczny, ogród zoologiczny lub park. Są to dzieci, którym bieda i głód „nie zagładają w oczy”.

Wydaje się, że nie można nie wspomnieć o, zapewne największej liczbowo, grupie dzieci „typowych”, to znaczy dzieci, których egzystencja zarówno biologiczna, jak i społeczna oraz kulturalna jest typowa dla dziecka z „przeciętnej” (to znaczy statystycznie – typowo „średniej”) polskiej rodziny. Podjęcie w bliższej przyszłości wielokierunkowych i wielopłaszczyznowych badań nad sytuacją egzystencjalną współczesnego dziecka – zarówno w Polsce, jak i w innych krajach Unii Europejskiej – jest z pewnością istotnym wyzwaniem pod adresem zarówno pedagogów, jak również i uczonych reprezentujących inne dyscypliny nauki, takie jak: ekonomia, kulturoznawstwo, medycyna, psychologia, religioznawstwo, socjologia itp. Wyniki badań mogą nie tyle dostarczyć wielu cennych informacji, ile przede wszystkim ukierunkować działania na rzecz dobra dzieci w Polsce, w Unii Europejskiej i na świecie, a w rzeczywistości na rzecz dobra całej ludzkości współczesnego świata.

EXISTENCE OF THE CONTEMPORARY CHILD. PEDAGOGICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Summary

The present paper presents a reflection on the existential situation of Polish children. Pathology affecting various spheres of social life caused in effect of transformation processes in the political system in conjunction with economic and social changes leaves a stamp on the life of both family and children. “Serious” pathological phenomena in Poland after 1989 comprise: homelessness, begging, alcoholism and theft, and they give rise to conflicts with the law (also among the youngest members of the society). Due to the emergence of dysfunctional families and families endangered by demoralization, there appeared new phenomena such as maladjustment, social orphanhood and other risks associated with inadequate care of children and youth.

Keywords: pathologization of social life, homelessness, begging, alcoholism, theft, unemployment, poverty, divorce, child's existence

Nota o Autorze: dr inż. Mateusz Muchacki – pracownik Pracowni Nowych Mediów w Edukacji w Katedrze Informatyki i Metod Komputerowych Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Autor ponad 30 publikacji (w tym czterech monografi) z zakresu pedagogiki, nowych mediów i technologii informacyjnych.

Słowa kluczowe: patologie w życiu społecznym, bezdomność, żebractwo, alkoholizm i kradzieże, bezrobocie, ubóstwo, rozwód, egzystencja dziecka